

POLITIKA V POSTKOMUNISTIČNI MODERNIZACIJI Z VIDIKA SISTEMSKÉ TEORIJE

Povzetek: *Za moderno družbo je, kot ugotavlja Luhmann, značilna nehierarhična funkcionalna diferenciacija podsistemov, medtem ko je za komunistično družbo značilna dominacija političnega podsistema ob njegovi hkratni kibernetiski podrejenosti ideologiji. Logika delovanja komunističnega režima in njegov način legitimizacije vodita v nihanje v dopuščanju večje ali manjše družbene kompleksnosti, dokler ne postane evolucijska rast kompleksnosti politično neobvladljiva, kar povzroči radikalno transformacijo političnega podsistema. Postkomunistična modernizacija ostalih funkcionalnih podsistemov temelji primarno na njihovih lastnih samoorganizacijskih (samoreferenčnih) sposobnostih, medtem ko se mora politični podsistem v modernizaciji samoomejiti, hkrati pa prispevati k ustvarjanju ustreznih pogojev v okolju drugih podsistemov za njihovo modernizacijo in k njihovemu kontekstualnemu usmerjanju.*

Ključni pojmi: *sistemska teorija, postsocializem, modernizacija, politični podsistem, Niklas Luhmann, Helmut Willke.*

Vloga političnega podsistema v modernizaciji je eno ključnih vprašanj postkomunističnih (oz. ‚postsocialističnih‘) družb. V tem tekstu bomo predstavili nekatere dimenzije tega vprašanja z vidika teorije socialnih sistemov. V ta namen moramo primerjati vlogo političnih podsistemov modernih in komunističnih družb ter ugotoviti, kaj procesi postkomunistične modernizacije z vidika sistemske teorije vključujejo in kakšno vlogo lahko v teh procesih odigra politični podsistem.

Teoretska podlaga

Niklas Luhmann (n.pr. 1990 c; 1991) nadgrajuje Parsonsov model sistemov delovanja (glej n.pr. Parsons 1991) s koncepti avtopoetičnosti in samoreferenčnosti socialnih sistemov. Avtopoetičnost pomeni lastnost (pod)sistema, da sam (re)producira vse elemente, iz katerih sestoji, in tako reproducira sam sebe. Nobena entiteta v okolju sistema ne more reproducirati njegovih elementov

* Matej Makarovič, asistent na Fakulteti za družbene vede.

namesto njega samega, kar pomeni, da je avtopoetični sistem operativno zaprt (glej tudi: Adam 1990, 748–749; Willke 1993, 43). Njegova samoreferenčnost pa pomeni, da se njegovi novi elementi v sistemu vedno navezujejo na določene elemente v istem sistemu. Samoreferenčnost ne izključuje referenc na pojave v okolju, zato je sistem odprt za interpenetracijo oz., kot pravi Luhmann (1989, 15 in dalje), resonanco. Način sprejemanja vplivov okolja je odvisen od notranje (samoreferenčne) logike sistema. Elementi, ki tvorijo družbo kot najboljše socialni sistem, so komunikacije, funkcionalni podsistemi družbe pa temeljijo na določenih komunikacijskih medijih. Obstoj funkcionalnih podsistemov, ki delujejo na podlagi lastnih notranjih principov, izključuje možnost obstoja centralne točke v družbi, ki bi jih lahko v celoti nadzirala ali determinirala, zato lahko moderne funkcionalno diferencirane družbe označimo za acentrične.

Sistemska teorija in njen koncept funkcionalne diferenciacije imata lahko precejšnjo razlagalno moč v obravnavi problemov komunistične družbe in postkomunistične modernizacije. Za razliko od nekaterih 'klasičnih' evolucijskih in zgodovinskih pristopov je multilinearne in ne vključuje (teleološkega) razumevanja modernizacije kot 'zgodovinske nujnosti'.¹ Njen poudarek na sistemih ne pomeni nujno ignoriranja konkretnih človeških delovanj, saj so prav zaradi teh delovanj socialni sistemi možni. Res pa je, da se večinoma osredotoča na specifično logiko (predvsem velikih) socialnih sistemov, ki je ni mogoče neposredno izpeljati iz notranje logike posameznikov (psihičnih sistemov), kot tudi ni mogoče obratno.^{1a} Podobno poudarek na evoluciji ne izključuje naglih revolucionarnih sprememb, temveč je potrebno slednje razumeti kot posledico evolucijskih procesov v sistemu in možen stimulus za nadaljnje evolucijske spremembe. Resen problem utegne predstavljati dejstvo, da ima Luhmannova sistemska teorija relativno pomanjkljiv konceptualni aparat za razlago odnosov med podsistemi v nemodernih družbah. V tem smislu se zdi smiselno, da model nehierarhičnih odnosov med funkcionalnimi podsistemi, ki ga je Luhmann razvil za moderno družbo, dopolnimo s še dvema možnima modeloma: informacijsko hierarhijo, analogno Parsonsovi kibernetiki hierarhiji, in energetske hierarhije, kjer nasprotno energetske močnejši sistemi (n.pr. politika ali ekonomija) dominirajo v odnosu do ostalih. Kot bo omenjeno kasneje, komunistična družba vključuje pomembne vidike obeh hierarhij.

Moderna in komunistična politika

Za razumevanje vloge postkomunističnega političnega podsistema je potrebno medsebojno primerjati vloge politike v moderni in v komunistični družbi.

¹ *Tu gre za – iz sociološkega vidika nujno – predpostavko o 'emergentnosti' (O tem glej: Adam 1995, 11).*

^{1a} *Glede Luhmannovega modela družbene evolucije, ki je v veliki meri analogen biološki evoluciji (variacija – selekcija – stabilizacija) glej: Kiss 1990, 54–56.*

Funkcija političnega podsistema v moderni družbi je, kot pravi Luhmann (1990 d), sprejemanje kolektivno zavezujočih odločitev, njegov komunikacijski medij pa je moč. Za komunikacijo z drugimi funkcionalnimi podsistemi v svojem okolju mora politika ,prevesti' jezik moči v jezika prava in denarja, ki sta komunikacijska medija pravnega in ekonomskega podsistema, in svoje ukrepe prilagoditi kompleksnim notranjim principom družbenih podsistemov. Tudi sami ukrepi, ki jih politika sprejema, so praviloma bolj rezultat kompleksnih usklajevanj med različnimi podsistemi kot pa politične samovolje. Politike ali katerega koli drugega podsistema zato ni mogoče obravnavati kot hierarhično najvišjega podsistema v moderni (razsrediščeni, funkcionalno diferencirani) družbi, temveč le kot enega med funkcionalnimi podsistemi, čeprav predstavlja politika za mnoge druge podsisteme nadvse relevantno okolje.

Velike kvantitete formalno-pravnih regulacij, ki jih sprejema politika v moderni državi blaginje, ne smemo zamenjevati z značilnostmi avtoritarnih političnih sistemov. Razloge za tolikšno količino pravnih norm je potrebno iskati predvsem v veliki kompleksnosti moderne družbe, na katero se je politika zaradi svojih lastne notranje logike prisiljena odzivati z vedno novimi ukrepi, in v nadomeščanju ,tradicionalnih' norm s pozitivnimi (politično sprejetimi) pravnimi normami.

Formalne procedure, ki vključujejo skoraj vseh odrasle člane družbe v politične procese (vsaj kot volilce), omogočajo nekakšno samolegitimacijo moči v okviru samega političnega sistema, ki zato ni neposredno kibernetško podrejen kakšnemu drugemu (legitimizirajočemu) podsistemu (religija, morala, ideologija...).

Nehierhična umeščenost političnega podsistema v družbo se dopolnjuje z njegovo lastno notranjo nehierarhično diferenciacijo: med njegovimi funkcionalnimi deli in med (političnimi) elitami. Luhmann (ibid.) razlikuje tri funkcionalne podsisteme moderne politike: politično javnost oz. volilce, politiko v ožjem smislu oz. večstrankarski parlament in izvršilno oblast oziroma administracijo. Komunikacije med njimi ne potekajo hierarhično temveč krožno. Volivci (predvsem preko volitev) delujejo s svojo močjo na parlament, ta pa na administracijo. Poteze slednje pa spet zavezujejo volilce in krog je sklenjen. Ta formalni krog moči se dopolnjuje še z neformalnim tokom v nasprotno smer: od javnosti k administraciji (neposreden vpliv skupin pritiska), od administracije k parlamentu (predlogi, določanje prioritet) in od strank v parlamentu k volilcem (propaganda).

Diferenciacije elit Luhmann posebej ne omenja, vendar menimo, da lahko z njo smiselno dopolnimo njegov model. Tudi ta diferenciacija je namreč povezana z diferenciacijo družbenih podsistemov in njihovo notranjo funkcionalno diferenciacijo ter tako izključuje obstoj enotne elite, ki bi lahko obvladovala celoten politični podsystem.

V primeru komunistične družbe lahko prav tako govorimo o obstoju političnega podsistema kot podsistema s funkcijo sprejemanja zavezujočih odločitev, katerega komunikacijski medij je moč. Manj jasna pa je razmejitev med njegovo funkcijo in medijem ter funkcijami in mediji drugih družbenih podsistemov.

Komunistično politiko zaznamujeta dve pomembni značilnosti: težnja po spreminjanju celotne družbe in relativno konstantna ideološko opredeljena politična usmeritev, ki se le v minimalni meri prilagaja zahtevam ostalih družbenih podsistemov. Prva značilnost pomeni preobremenjevanje politike s kompleksnostjo njenega okolja, druga pa njeno neobčutljivost za to kompleksnost. Poskusi reševanja teh problemov s strani vladajoče Partije oziroma njenega vodstva so običajno eden glavnih razlogov za rast birokracije v komunističnih družbah.

Za razliko od moderne družbe igra politični podsistem v komunistični družbi izrazito dominantno vlogo v odnosu do večine drugih podsistemov, katerih notranji principi se podredijo političnim vsakič, ko bi lahko med principi politike in določenega podsistema prišlo do protislovja. Tako lahko govorimo o energetski dominaciji političnega podsistema nad ostalo družbo, kar pa še ne pomeni, da je ta podsistem v vsakem oziru hierarhično najvišji. Zaradi potrebe po legitimizaciji politične oblasti, ki je politični podsistem sam ne more zadovoljiti, ker ne temelji na demokratičnih formalnih procedurah, je politiki v kibernetnem (informacijskem) smislu namreč nadrejena ideologija kot legitimizacijski dejavnik,² ki prevzema vlogo 'konstitutivne simbolizacije'.³ Čeprav ideologija ni popolnoma statičen podsistem, ki bi neposredno zavezoval politiko, in čeprav dopušča najrazličnejše politične interpretacije, pa je politika odvisna od ideologije v tem smislu, da se je prisiljena nenehno navezovati nanjo: samoreferenca politike lahko poteka le preko rednih referenc na ideologijo.

Notranja diferenciacija političnega podsistema je v komunizmu precej bolj hierarhična kot v moderni družbi, čeprav obstajajo tudi nehierarhične (funkcionalne) delitve. Značilna je vodilna vloga hierarhično organizirane Partije, ki sta ji podrejena parlament in administracija, v najbolj podrejenem položaju pa je politična javnost. Slednjo skuša Partija po eni strani integrirati pod svojim nadzorom preko svojih transmisij, po drugi strani pa atomizirati tiste dele javnosti, katerih integracije ne bi mogla nadzorovati.⁴ Elita je relativno šibko diferencirana v okviru politike in v odnosu do elit drugih podsistemov. Značilna je dominacija relativno enotne politične elite v političnem podsistemu in preko tega v celotni družbi. V tem smislu se zdi stratifikacijska diferenciacija bolj poudarjena od funkcionalne.

Glede na opisane značilnosti komunistične družbe ne moreme šteti za moderno družbo, temveč kvečjemu za družbo, ki združuje moderne (n.pr. industrializacijo, rast izobrazbene ravni prebivalstva, urbanizacijo, odpravo tradicionalnih privilegijev ...) in nemoderne ali celo antimoderne elemente (energetsko dominacijo političnega podsistema, ideološko legitimizacijo, poudarjeno strati-

² Ideološko legitimizacijo komunistične politike poudarjata npr. Brzezinski (1962, 4-5) in Volgyes (1989, 108-109).

³ Po Parsonsu je to kibernetno najvišji podsistem kulturnega sistema ki vključuje religijo in njene funkcionalne ekvivalente (Parsons in Platt 1974, 16-17).

⁴ O tu omenejem glej: Ferdinand 1991; Volgyes 1989; White, Gardner, Schöpflin, Saich 1990.

fikacijsko diferenciacijo).⁵ Zaradi te kombinacije je taka družba, kot bomo pokazali, neizogibno potencialno nestabilna.

Hierarhično organiziran družbeni sistem lahko uspešno rešuje določene probleme. Pomislimo le na piramide, namakalne sistema in kitajski zid, ali pa na uspehe SZ na področju industrializacije, oboroževanja in vesoljskih raziskav. Takšen sistem lahko ne oziraje se na žrtve naglo mobilizira obsežne vire,⁶ vendar pa deluje suboptimalno, ker centralna istanca v sistemu nikoli ni zmožna izkoristiti vseh potencialov posameznih delov sistema v tolikšni meri, kot bi jo bilo lahko ti deli izkoristili sami, če bi jim bilo omogočeno avtonomno delovanje.⁷ Vladajoča komunistična partija oziroma njeno vodstvo se tega problema v določeni meri zaveda, tudi če ga ne more eksplicitno formulirati.

Ta problem vodi v eno temeljnih protislovij komunistične družbe, ki je povezano z načinom ideološke legitimizacije politične oblasti (glej shemo). Ta legitimizacija sestoji običajno predvsem iz dveh elementov: pravice komunistov, da vladajo brez demokratičnega nadzora, ker (1) uresničujejo edino pravilno ideologijo, in ker (2) pri tem dosejajo določene (predvsem ekonomske) uspehe.⁸ Uresničevanje ideologije zahteva trden nadzor nad celotno družbo iz enotnega centra (političnega podsistema) in prevlado ideoloških načel nad interno kompleksnostjo funkcionalnih podsistemov družbe. Nezaželena posledica takih tendenc pa je suboptimalno delovanje posameznih funkcionalnih področij družbe, kar se najbolj drastično opazi prav na ekonomskem področju. Ta problem vodi vladajočo Partijo v nasprotno politiko, to je popuščanje v ideološkem nadzoru nad družbo in dopuščanje večje kompleksnosti njenih funkcionalnih podsistemov, kar omogoča njihovo uspešnejše delovanje. Nezaželena posledica teh procesov pa je slabljenje ideološko-političnega nadzora Partije nad družbo, kar lahko ponovno spodbudi nasprotno težnjo: po dogmatizaciji in krepitvi ideološkega nadzora.

S pomočjo tega protislovja je mogoče pojasniti ciklične spremembe skozi katere gre vsaka komunistična družba. Vendar pa teorija ciklov⁹ s poudarjanjem neskončnega ponavljanja 'liberalizacije' in 'dogmatizacije' komunističnih družb zanemara vidik evolucije. Kompleksnost komunističnih družb namreč raste tudi tedaj, kadar vladajoče Partije tega ne dopuščajo. Tudi nekateri politični ukrepi, ki niso neposredno usmerjeni k dopuščanju večje družbene kompleksnosti, jo lahko posredno spodbujajo. Industrializacija, urbanizacija in višja stopnja izobrazbe, povezana z ekonomsko rastjo, povečujejo nenadzorovano kompleksnost. Ukinitev tržne ekonomije ne vodi nujno le v večji nadzor nad eko-

⁵ To kombinacijo skušajo različni avtorji ponazoriti z značilnimi oznakami: moderna družba z deficitom (Parsons), parcialna modernizacija (Ruschmeyer), obmoderna družba (Bernik, 1989), ponarejena modernost (Sztompka 1994) itd.

⁶ O nekaterih takih metodah poučno pišeta: Ferdinand (1991, 154) in Marks (1990, 27).

⁷ O suboptimalnosti hierarhij glej: Willke 1993, 53.

⁸ O legitimizaciji komunističnih režimov s pomočjo socialno-ekonomskih uspehov glej: White 1986, 219–220.

⁹ O njej glej npr. Ágh 1991, 107.

Shema 1: Cikli in evolucija v komunističnih družbah

VIDIK MODERNIZACIJE	PROCES MODERNIZACIJE	VLOGA POLITIČNEGA PODSISTEMA
ODNOS PODSISTEMA DO POLITIKE	<i>Funkcionalna diferenciacija</i>	<i>Samooomejitev</i>
INTERSISTEMSKI ODNOSI	<i>Notranja reintegracija</i>	<i>Prispevek k ustvarjanju pogojev v okolju</i>
PODSISTEMOVO ZAZNAVANJE OKOLJA	<i>Sposobnost refleksije</i>	<i>Kontekstualna intervencija</i>

nomskim podsistemom družbe, temveč tudi v razvoj obsežne, 'črne' in drugih nenadzorovanih oblik tržne ekonomije. Podoben razvoj je značilen tudi za ostale podsisteme. Pomembni so tudi stiki z modernimi družbami v okolju, katerih vpliv lahko komunistični režim sicer omejuje, ne more pa jih povsem ukiniti. Neskončno ponavljanje enakih ciklov postane zato nemogoče, propad ali radikalna reforma komunističnih režimov pa neizogibna.

Politika in modernizacija

Komunistične družbe torej ne moremo razumeti kot statične situacije, temveč kot sistem, ki gre skozi nenehne procese spreminjanja. O *postkomunističnih* tranzicijskih procesih pa lahko govorimo od trenutka, ko vladajoča Partija ni več zmožna nadzorovati rasti kompleksnosti svojega okolja in je prisiljena dopustiti integracijo institucionalizirane opozicije v politični podsistem. Takšna integracija je bila na daljši rok izvedljiva le z institucionalizacijo večstranske predstavniške demokracije podobne zahodnim modelom, za katere je značilna nehierarhična (funkcionalna) diferenciacija političnega podsistema v javnost, politiko v ožjem smislu in administracijo. V tem smislu obstoj najmanj dveh diferenciranih elit (komunistične in nove) spodbuja razvoj funkcionalne diferenciacije političnega podsistema. Seveda to ni edina možna postkomunistična pot, saj lahko pride v nekaterih primerih tudi do dominacije ene same elite, kljub formalnem obstoju demokratičnih institucij pa tudi do ukinitve slednjih.

Predpostavljamo, da lahko k popolni modernizaciji družbe politični podsi-

stem prispeva le, če je tudi sam relativno moderen. Razsvetljeni absolutizem, kjer bi skušal nemoderen politični podsistem izvesti *popolno* modernizacijo svoje družbe, namreč empirično ne obstaja, saj izvajajo tovrstni politični sistemi le modernizacijo določenih družbenih področij (n.pr. ekonomije). O modernosti političnega podsistema pa lahko govorimo, če sta v njegovem okviru izpolnjena dva pogoja: (1) obstoj institucionalizirane pluralistične predstavniške demokracije in (2) najmanj dveh relativno podobno močnih političnih elit, ki sta relativno diferencirani druga od druge in od elit drugih družbenih podsistemov. Prvi pogoj je v glavnem izpolnjen v vseh Vzhodnosrednjeevropskih državah in večini nekdanjih sovjetskih republik, vendar je moč posameznih funkcionalnih sestavin političnega podsistema v mnogih primerih relativno neuravnotežena, zlasti zaradi relativno močne administracije pod nadzorom predsednika (predsedniški oz. polpredsedniški sistemi) ob zelo šibki in neizoblikovani politični javnosti.

Glede drugega pogoja lahko ugotovimo, da institucionalizirana opozicija obstaja skoraj povsod, vendar je marsikje precej marginalna v primerjavi z vladajočo elito. Pogoste so tudi povezave med vladajočo politično elito in elitami nekaterih drugih podsistemov, kar ovirajo diferenciacijo političnega podsistema od ostale družbe in s tem modernizacijo obeh. Čeprav obstaja nekaj izjem (npr. Hrvaška), razvije takšne povezave predvsem tista politična elita, ki izhaja iz komunističnega režima.¹⁰

Tudi moderen politični podsistem še ne zagotavlja modernizacijskih politik, saj se lahko n.pr. politična javnost in posledično njeni predstavniki izrečejo proti modernizaciji. V nadaljnjem tekstu pa se osredotočamo le na primere, kjer skuša relativno moderen politični podsistem prispevati k polni modernizaciji svoje družbe.

V teh primerih postkomunistična tranzicija izrazito spremeni položaj političnega podsistema v družbi. Spremeni se način legitimizacije politične oblasti, saj se ideološka legitimizacija postopno nadomesti z 'legitimizacijo skozi postopek' (Luhmann 1992). Praviloma je tak prehod težaven in vključuje krize legitimnosti. Drugačen pa postane tudi odnos politike do ostalih družbenih podsistemov, saj se njen hierarhični nadzor zamenja s funkcionalno diferenciacijo.

Politični podsistem ne more modernizirati družbe z izgraditvijo modernih avtopoetičnih samoreferenčnih funkcionalnih podsistemov v svojem okolju, ker takih sistemov po sami definiciji avtopoetičnosti in samoreferenčnosti ni mogoče izgraditi od zunaj. Centralno diktiranje modernizacije zato v takem smislu ni možno. Lahko pa politika *vpliva* na različne družbene podsisteme kot pomem-

¹⁰ Hankiss (1990, 255–256) govori o spoju 'birokratskih, managerskih in podjetniških elit', podobne ugotovitve pa lahko izluščimo tudi iz Ravnikarjeve (1995) teze o 'udbomafiji', le da daje slednji večji poudarek nelegalnim vidikom tega spoja elit. Pri teh pojavih ni vprašanje njihov obstoj, temveč predvsem njihov dejanski obseg, ki lahko predstavlja pomemben indikator dediferenciacije. O nekoliko specifičnem hrvaškem primeru glej npr. Fanuko (1992) in 'Nove vojne Tudjmanovega klana' (1995).

ben dejavnik v njihovem okolju. V kolikšni meri je mogoče prispevati k modernizaciji celotne družbe na takšen način, ni odvisno le od same politike, temveč tudi od lastnosti samih družbenih podsistemov oziroma njihovih predispozicij za samoreferenčno delovanje po njihovih lastnih notranjih principih. Zato si je potrebno vsaj na kratko ogledati nekatere njihove značilnosti in dosedANJI razvoj.

Ekonomski podsistemi srednje in vzhodnoevropskih družb so bili pred komunističnim prevzemom oblasti večinoma šibkeje diferencirani od političnih podsistemov, kot je to veljalo za zahodne družbe.¹¹ Imeli pa so določeno raven avtonomije v smislu delovanja po sebi lastni (tržni) logiki. Komunistični režimi so skušali to logiko ukiniti oziroma podrediti politično-ideološki logiki, kar pa ni vodilo v popolno ukinitvev samoreferenčnosti ekonomije, temveč v njeno interno diferenciacijo na politično nadzirano in relativno avtonomno 'drugo ekonomijo'.¹² Prva je svoj način delovanja v celoti podredila politični logiki, druga pa je še nadalje delovala kot samoreferenčni sistem. Takšna situacija se je nadaljevala vse do propada komunističnih režimov.

Podoben je bil razvoj nekaterih funkcionalnih podsistemov, zadolženih za integracijo med posameznikom in družbo, kot so bolj ali manj formalne skupine oziroma asociacije, vrstinski in prijateljski krogi, družine in intimni odnosi. V modernih družbah so ti podsistemi precej neodvisni od političnega podsistema. V večini predkomunističnih (srednje)vzhodnoevropskih družb so bili sicer manj moderni kot v Zahodni Evropi, vendar so uživali določeno raven avtonomije od države. Komunistična politika je skušala to avtonomijo minimalizirati, vendar je njen nadzor dosegel predvsem bolj formalne podsisteme, neformalni pa so ohranili precejšnjo raven samoreferenčne avtonomije, čeprav je bilo tudi njihovo delovanje v času močnejšega političnega nadzora nad celotno družbo (n.pr. stalinizem) resno ogroženo.¹³

Notranja diferenciacija je bila značilna tudi za kulturne podsisteme, torej konstitutivno simbolizacijo, moralo, umetnost in znanost, če si pomagamo s Parsonsovo klasifikacijo. Konstitutivna simbolizacija se je diferencirala v uradno določeno ideologijo in tradicionalne religije. Poskusi političnega nadzora nad slednjimi so lahko vodili na institucionalni ravni tudi v njihovo notranjo diferenciacijo: v cerkve oziroma njihove dele, ki se podrejajo političnem nadzoru (n.pr. ruska pravoslavna cerkev) in dele cerkve ter samostojne cerkve oziroma sekte, ki skušajo delovati neodvisno od političnega nadzora (n.pr. madžarske bazične skupnosti).¹⁴ Dualizacija je lahko zajela tudi področje moralnih vrednot, značilna pa je bila tudi za delovanje na področju umetnosti in znanosti.¹⁵

¹¹ O tem glej: Berend in Ránki (1974); Kahan (1989); Lampe in Jackson (1982).

¹² Sik (rokopis: 4) definira 'second economy' kot 'vse ekonomske aktivnosti, ki izpadejo iz neposrednega nadzora socialistične države'.

¹³ O tem: Volgyes (1989, 117 in dalje); White, Gardner, Schöpflin, Saich (1990, 56 in dalje)

¹⁴ O tem: Bourdeaux (1965); Patrick (1991); Simon (1974).

¹⁵ Glej npr. Skilling (1989).

Notranjo diferenciacijo funkcionalnih podsistemov v dele podrejene politični logiki in dele, ki sledijo sebi lastni samoreferenčni logiki, je mogoče posplošiti na celotno komunistično družbo, ki jo lahko zato označimo kot ‚dualno družbo‘ (glej: Bernik 1990, Hankiss 1990, 82–101). Meje med nadzirano prvo in avtonomno drugo sfero so seveda pogosto zabrisane in premakljive. Odvisne so od ‚razlik v obsegu in intenzivnosti političnih intervencij, različnih dinamik‘ v delovanju posameznih funkcionalnih podsistemov (Bernik 1990, 306–307), pa tudi od njihovih notranjih principov, saj nekateri dopuščajo precejšnjo (n.pr. pravo), nekateri pa skoraj nikakršno (npr. intimni odnosi) možnost organizacije ‚od zunaj‘, torej s strani političnega podsistema.

Obstoj ‚druge družbe‘ ima nadvse pomembne implikacije za postkomunistično modernizacijo. Kaže nam namreč, da samoreferenčnost podsistemov v času komunizma ni bila popolnoma uničena, torej je njihova ‚samoorganizacija‘ še vedno mogoča. Ni jih potrebno graditi od zunaj, kar je po definiciji avtopoetičnosti in samoreferenčnosti nemogoče, temveč le spodbuditi njihovo lastno notranjo modernizacijo. V tej zunanji spodbudi pa lahko politični podsistem odigra pomembno vlogo.

V analitičnem smislu lahko procese postkomunistične modernizacije družbenih podsistemov razdelimo na njihovo funkcionalno diferenciacijo od političnega podsistema, notranjo reintegracijo in razvoj zmožnosti refleksije (glej tabelo). Funkcionalna diferenciacija pomeni, da začne sistem delovati relativno avtonomno od politike na podlagi svojih lastnih principov. Razvoj teh principov lahko označimo kot notranjo reintegracijo. Ta pomeni, da se podsistem, ki je bil v komunistični družbi interno diferenciran na politično nadzirano in ‚drugo‘ sfero, ponovno ‚poenoti‘ v smislu, da začne v celoti delovati po svojih notranjih principih, ki ga razločujejo od okolja. Enoten postane torej *izključno* v smislu svoje različnosti od okolja. Zmožnost refleksije pa pomeni, da je podsistem zmožen opazovati posledice svojih delovanj v svojih okoljih in tudi glede na to uravnavati svoje nadaljnje delovanje.

Vlogo, ki jo lahko v teh procesih odigra politični podsistem, lahko analitično razdelimo na njegovo samoomejitev, prispevanje k razvoju pogojev za notranjo reintegracijo podsistemov in kontekstualno intervencijo. Samoomejitev, ki ustreza procesu diferenciacije podsistemov od politike, pomeni, da politični podsistem zazna meje svojega delovanja in dopusti ostalim podsistemom avtonomno delovanje po njihovi lastni notranji logiki. Politični podsistem ne more izvesti notranje reintegracije drugega podsistema, ker gre za tipično samoreferenčne procese, lahko pa k njej prispeva z ustvarjanjem nekaterih ugodnih pogojev v okolju tega podsistema. Razvoju refleksije pa na ravni delovanja političnega podsistema ustreza t.i. kontekstualna intervencija, ki pomeni usmerjanje podsistemov na podlagi njihovega medsebojnega usklajevanja.¹⁶

¹⁶ Par refleksija-kontekstualna intervencija je izpeljan iz konceptov, ki jih najdemo pri Willkeju (1993). Slednji v nasprotju z Lubmannom poudarja, da je izključno zanašanje na evolucijo suboptimalno in tvegano. Iz tega izpeljuje nujnost (kontekstualnega) usmerjanja podsistemov, ki pa mora izhajati iz njihove lastne notranje logike in refleksije.

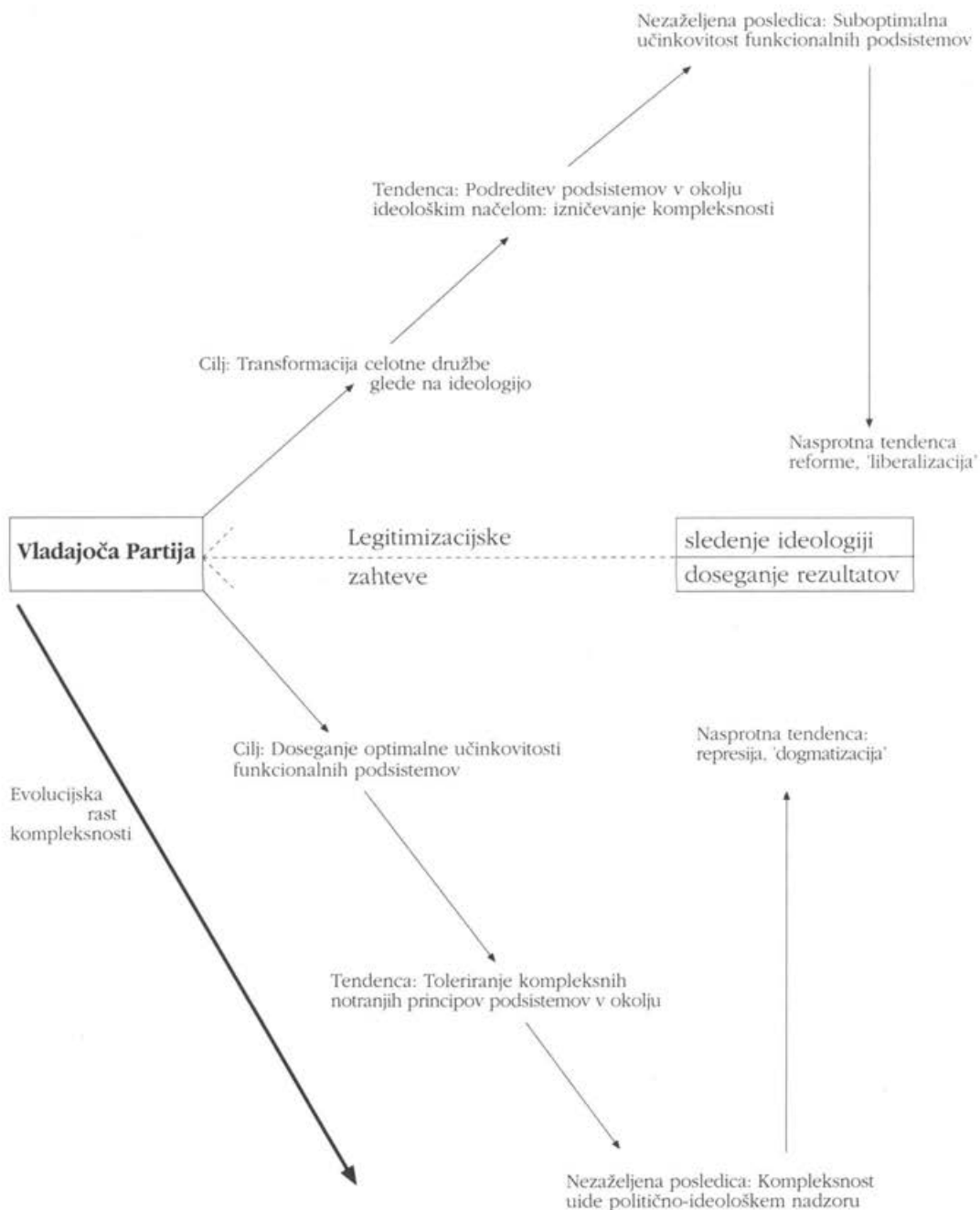
Niso pa le modernizacijski procesi v funkcionalnih podsistemih pogojeni s političnimi ukrepi, temveč so tudi slednji pogojeni z modernizacijo v podsistemih. Gre za vzajemno pogojevanje, zato je modernizacija možna le, če prihajajo impulzi zanjo paralelno z obeh strani.

Za ilustracijo opisanega modela lahko navedemo nekaj značilnih problemov. Na področju diferenciacije – samoomejitve lahko prihaja do nesposobnosti podsistemov za samostojno delovanje, čeprav se je politika iz njih sicer pripravljena umakniti. Ta problem izhaja iz nerazvitosti notranjih principov posameznih podsistemov, saj jim primanjkuje preteklih referenc, na katere bi se lahko njihove nadaljnje avtonomne operacije samoreferenčno navezovale. Možna, vendar ne popolna rešitev se nahaja v večjem odpiranju teh podsistemov v odnosu do ustreznih podsistemov modernejših družb, na delovanje katerih se lahko navezujejo. Seveda pa igra pomembno vlogo pri razvoju notranjih principov funkcionalnih podsistemov tudi politika, ki lahko ustvarja bolj ali manj ugodne pogoje v okolju za njihovo delovanje (npr. zakonodaja). Zakonodajna regulacija ob hkratni samoomejitvi politike je pomembna tudi pri reintegraciji elementov nekdanje ‚druge družbe‘ v normalno delovanje funkcionalnih podsistemov. Pri tem mislimo še posebej na ekonomijo, kjer se (deloma reintegrirani) ostanki ‚druge ekonomije‘ ne odražajo le kot spodbuda za samoorganizacijo ekonomskega podsistema, temveč tudi kot tradicija nelegalnih in pollegalnih praks (utaja davkov, črni trg . . .). Pomanjkljiva diferenciacija ekonomije od politike pa se odraža kot državno pokroviteljstvo nad podjetji in korupcija.

Kontekstualno usmerjanje po Willkeju ni pomembno le za modernizirajoče, temveč tudi za moderne družbe, saj igra bistveno vlogo v preprečevanju negativnih posledic delovanj posameznega podsistema na druge (pod)sisteme (pomislimo samo na ekološke probleme!). V modernizirajoči se družbi utegne imeti modernizacija določenega podsistema tudi protimoderne posledice v nekaterih drugih podsistemih (n.pr. odpor zoper posledice tržne ekonomije), zato je med-sistemsko usklajevanje (preko pluralnih vplivov interesnih skupin iz različnih podsistemov in preko neokorporativističnih mehanizmov) še tembolj pomembno.

Teoretska generalizacija ne sme zanemariti razlik, ki med različnimi postkomunističnimi družbami nedvomno obstajajo. Glede na svoje različne tradicije, institucionalne strukture in stopnje že dosežene modernizacije utegnejo različne družbe izbirati različne poti v smeri modernizacije, vendar pa bodo pri tem uspešne le, če ne bodo bistveno odstopale od opisane splošne vloge političnega podsistema, ki se mora po eni strani samoomejiti, po drugi strani pa igrati aktivno vlogo v ustvarjanju pogojev za modernizacijo drugih podsistemov in v njihovem medsebojnem usklajevanju. Pri tem pa zmožnost družbene modernizacije nikoli ni odvisna samo od političnega podsistema, temveč tudi od modernizacijskih potencialov v vseh ostalih družbenih podsistemih.

Shema 2: Cikli in evolucija v komunističnih družbah

LITERATURA

- Adam, Frane, 1990. 'Prispevek Niklasa Luhmanna k razvoju sistemske teorije'. *Nova revija* 96–99, pp. 744–750.
- Adam, Frane, 1995. 'Sociologija na pragu drugega tisočletja' V: Adam, F. (ur.): *Kompendij socioloških teorij* Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, Ljubljana, str. 7–19.
- Ágh, Attila, 1991. 'Transition to Democracy in East-Central Europe: A Comparative View' V: Szoboszlai, G. (ur.): *Democracy and Political Transformation* Hungarian Political Science Association, Budapest, pp. 103–121.
- Berend, Ivan T.; Ránki, György, 1974. *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries* Columbia University Press, New York; London.
- Bernik, Ivan, 1989. 'Socialistična družba kot »obmoderna« družba' *Družboslovne razprave* 7, pp. 31–40.
- Bernik, Ivan, 1990. 'Dual Society: On some Systemic Properties of the East-Central European Socialist »Ancien Regimes«' *Revista Internacional de Sistemas*. Vol. 2, No. 3, pp. 289–316.
- Bourdeaux, Michael, 1965. *Opium of the People: The Christian Religion in the U.S.S.R.* Faber and Faber, London.
- Brzezinski, Zbigniew K. 1962. *Ideology and Power in Soviet Politics* Frederick A. Praeger, New York.
- Ferdinand, Peter, 1991. *Communist Regimes in Comparative Perspective* Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, Hertfordshire.
- Hankiss, Elemér, 1990. *East European Alternatives* Clarendon Press, Oxford.
- Kiss, Gabor, 1990. *Grundzüge und Entwicklung der Luhmannschen Systemtheorie* Enke Stuttgart.
- Kahan, Arcadius, 1989. *Russian Economic History: The Nineteenth Century* The University of Chicago Press, Chicago; London.
- Lampe, John R.; Jackson, Marvin R. 1982. *Balkan Economic History, 1550–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations* Indiana University Press, Bloomington.
- Luhmann, Niklas, 1989. *Ecological Communication* Polity Press, Cambridge.
- Luhmann, Niklas, 1990 c. *Essays on Self-Reference* Columbia University Press, New York.
- Luhmann, Niklas, 1990 d. *Political Theory in the Welfare State* Walter de Gruyter, Berlin; New York.
- Luhmann, Niklas, 1991. 'Pojem družbe' *Teorija in praksa* 10–11, pp. 1175–1185.
- Luhmann, Niklas, 1992. *Legitimacija kroz proceduru*. Legitimitization through Procedure Naprijed, Zagreb.
- Marks, John, 1990. *Fried Snowballs: Communism in Theory and Practice*. The Claridge Press, London.
- 'Nove vojne Tudjmanovega klana?'. 1995. *Mag* 1, pp. 43–45.
- Parsons, T.; Platt, G. M. 1974. *The American University* Harvard University Press, Cambridge.
- Parsons, Talcott, 1991. *Društva*. Biblioteka August Cesarec, Zagreb.
- Patrick, Michel, 1991. *Politics and Religion in Eastern Europe: Catholicism in Hungary, Poland, and Czechoslovakia*. Polity Press, Cambridge.
- Ravnikar, Edo, 1995. *Udbomafija: Priročnik za razumevanje tranzicije*. Založba Slon, Ljubljana.
- Sik, Endre (rokopis): *From Second Economy to Informal Economy: The Hungarian Case*. Program on Central and Eastern Europe Working Paper Series #23, Minda de Gunzburg Center for European Studies, Harvard University.
- Simon, Gerhard, 1974. *Church, State and Opposition in the U.S.S.R.* C. Hurst & Co., London.

- Skilling, Gordon H.. 1989. *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe*. MacMillan Press, Houndmills; Basingstoke; Hampshire; London.
- Sztompka, Piotr. 1994. *The Sociology of Social Change*. Blackwell, Oxford; Cambridge.
- Volgyes, Ivan. 1989. *Politics in Eastern Europe*. Books/Cole Publishing Company, Pacific Grove.
- White, Stephen. 1986. 'Regime and Citizen in the Soviet Union, Eastern Europe, and China' in McCauley, Carter (eds.): *Leadership and Succession in the Soviet Union, Eastern Europe, and China* MacMillan Press, Houndmills; Basingstoke; Hampshire; London, pp. 216-229.
- White, S.; Gardner, J.; Schöpflin, G.; Saich, T. (1990): *Communist and Postcommunist Political Systems: An Introduction*. MacMillan Education, Houndmills; Basingstoke; Hampshire; London.
- Willke, Helmut. 1993. *Sistemska teorija razvitih družb*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.